

OKUL ÖNCESİ DÖNEM ÇOCUKLARINDA DUA

M. Doğan KARACOŞKUN*

Anahtar Kavramlar : Okul öncesi dönem, çocuk, dua, Allah.

Özet

Bu çalışma, okul öncesi dönemdeki çocukların ne şekilde ve hangi konularda dua ettiklerini ortaya çıkarmak amacıyla yapılan bir alan araştırmasıdır. Bu amaçla, bir mülakat uygulanmış ve veriler analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, "okul öncesi dönem çocukları genellikle dua ederler" temel denencesini ve diğer denencelerin pek çoğunu doğrulamıştır.

Prayers of Children In Pre-school Period

Key words: Pre-school period, child, prayer, God.

Abstract

This study is a field research to discover how children in pre-school period prayer and what are the subjects content of their prayers. For this purpose, an interview method was applied and the data were analysed by hand. The result supported the main hypothesis that children in the pre-school period usually prayer to God. At the same time, most of the other sub-hypotheses were verified.

Giriş

Okul öncesi dönem çocuklarının "dua" konusundaki düşünce, tutum ve davranışları anlamaya dönük olan bu araştırma, üç bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın problemi, amacı, geliştirilen denenceler, sınırlılıklar, evren ve örneklem, yöntem ve bilgi toplama araçları ile verilerin çözümü ve yorumlanması hakkında bilgiler aktarılacaktır. Araştırmanın ikinci bölümünde, uyguladığımız mülakattan elde edilen bulgular aktarılarak yorumlamalar yapılacaktır. Son bölümde araştırmanın sonuçları ve bunlara dayalı öneriler yer alacaktır.

---

*Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi A. B. D. Öğretim Üyesi.

A. PROBLEM VE METODOLOJİ

a. Problem ve Amaç

Hayatta ulaşılmak istenen pek çok istekler vardır. Bir kısmına ulaşabilsek bile, tüm gücümüzle uğraşmamıza karşın, bir kısmını elde etmek oldukça güç ve bazen imkânsız olabilmektedir. Örneğin insan sevdiği bir kimseyi kaybetmenin önüne geçememektedir. Yaşadığı çaresizlik duygusu ve acılar karşısında, gücünün yetmeyeceği bazı şeyler olduğunu anlayarak her zamankinden daha fazla sığınacağı, destek bulacağı kendi gücünün ötesinde sınırsız güç sahibi bir varlığa ihtiyaç duyabilmektedir. İnsan, varoluşsal bir temeli olan bu ihtiyacı¹ bir şekilde karşılamak istemektedir. Bu sınırsız varlığa saygı, içtenlik ve tüm benliği ile yönelerek halini arz etmekte ve dilekte bulunmaktadır. Bu davranış dua olarak isimlendirilmektedir.

O halde dua, içinde bulunduğumuz durumu sınırsız güç ve kuvvet sahibi olduğuna inanılan yüce ve kutsal varlığa iletmektir. İnanılan kutsal varlıkla bir tür iletişim sürecidir. Dua davranışında, birey inandığı varlığa yönelerek onunla iletişime girmektedir. Yapılan dua, sırf şekli bir durum olmayıp, inanan bireyin doğrudan Allah ile yaptığı kapsamlı bir iletişim şeklindedir.² İletişimin kaynağı birey, hedefi ise inandığı kutsal varlıktır. Nitekim terim olarak dua, inanan kişinin Allah'a yalvarışı, yakarışıdır. Allah'la ilişki kurma ve ondan yardım dileme halidir.³ Bilincin Tanrı ile birleşip kaynaştığı gizemli bir durumdur.⁴ Birey, içinde bulunduğu şartların etkisiyle herhangi bir şey için veya sırf Allah için Allah'a yönelir.⁵ Çünkü insan, halini kendisi gibi gücü sınırlı bir başka insanla paylaşmakla, yeterli bir rahatlama yaşayamaz. Allah, insanın duasına karşılık versin yahut vermesin, kişinin dikkatini evrenden sadece dua ile Allah'a yöneltmesi ve duasının kabul edileceğine dair umudu söz konusudur. Bu durum, Allah-insan arasındaki iletişimin, insandan inandığı kutsal varlığa yönelen birinci boyuttur. Bu sürecin devamı olan bir diğer boyutu ise Allah'tan, dua eden bireylere yönelik iletişimi doğuran yaşantıdır. İnanılan kutsal varlıkla yaşanan bu iletişimin ilk evresinde birey, Tanrıya alıcı olarak yönelirken; ikinci evrede bizzat birey alıcı durumunda olacaktır. Nitekim ikinci evrede yaşanan birebir iletişim sürecinin, inanan bireyin iç dünyasında oluşturacağı anlam ve derinliğin destekleyicisi olacak şu ayet örnek olarak verilebilir: "*Kullarım sana benden sorar(lar)sa (söyle): Ben (onlara) yakınım. Dua eden bana dua ettiği zaman onun duasına karşılık veririm. Dua ettiklerinde benden dualarının kabul edilmesini istesinler. ...*"⁶ Yine şu ayet, Allah'ın kullarının dileklerine ilgisiz

¹ Engin Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990, s. 122.

² Mustafa Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dini İletişim*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2003, s. 103.

³ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Çamlica Yayınları, İstanbul, 2003, s. 123.

⁴ Alexis Carrel, "*Dua*", *İlim-Ahlak-İman*, Rahmi Balaban, 6. Baskı, DİB Yay., Ankara, s. 47

⁵ Selahattin Parladır, TDV İslam Ansiklopedisi, "*Dua*" maddesi, c. 9, İstanbul, 1994, s. 531.

⁶ Kur'anikerim, 2/186.

kalmayacağını anlatmaktadır: “De ki: Duanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin”⁷

Dua, dini hayatın dini duygu boyutunun en yoğun yaşandığı süreçlerin başında gelir. Dini hayata girişte birey, hayatın riskleri karşısında âciz ve yetersiz olduğunu ortaya koyar. Anlaşılması zor bir şekilde Tanrıya tesir ettiğini hissederek içini döker.⁸ Kendi varlığının anlamını, inandığı yüce güçle doğru ve içtenlikli bir ilişki kurarak var eder. Bu yüzden dua, insana Kutsal varlığa olan inancını, sevgi ve yakınlık üreterek ve bir güven kaynağı olarak sürekli geliştirme ve iç dünyasını zenginleştirme imkânı verir. Bu da duanın sosyal açıdan bireye sağlayacağı faydalardandır. Böylece dua, insanı, özellikle çocuğu, sevmeyi yaşaması ve saygı göstermeyi öğrenmesi ile birlikte, uyumlu, yapıcı bir kimse olarak topluma katar. Hele insanların, sadece kendileri için değil, başkaları için de dua etmeleri, sevgi ve yakınlığın temellerini oluşturur. Nitekim bu dua ifadelerinin bir kısmı günlük hayatımızda sevgi ve yakınlığımızın göstergesi olarak kullanılmaktadır. Örneğin; “Allah korusun!”, “Allah başışlasın”, “Allah yolunu açık etsin”, “Allah kuvvet versin”, “Allah kavuştursun”, “Allah acil şifalar versin”, vb. ifadeleri sık sık kullanarak, birbirimize yakınlık sağlarız. Allah’a ümit ve güvenle yönelen insan, kendi sonluluğunu kabul ve itiraf edip, insan olmaktan rahatsızlık duymaz ve hayatın anlamı olduğu inancıyla, temel dini bir ruh halini yaşar.⁹

Dua, zaman ve mekâna bağlı olmayan ve mutlak bir şekli bulunmayan bir ibadet, bir insan yönelimidir. Her ne kadar bazı kalıp dua cümleleri varsa da, “dua” kavramını genel ve psikolojik çerçevede ele aldığımızda, bu anlam ve amacın birebir karşılığı olmadığı görülür. Bununla birlikte, dini hayatın bireyin iç dünyasında oluşturduğu duygu yoğunluğu ve sosyal duygu açısından, özellikle aile ve diğer sosyal gruplarda yapılan bu tür duaların da önemli bir yeri olacağı kaçınılmaz gözükmektedir.

Dua konusunda ülkemizde yapılan ampirik araştırmalardan bir kısmında, Tanrıya, dine ve duanın gerçekliliğine inanmayan, yahut bunların gerçekliği konusunda şüpheli olduğunu söyleyen bazı kimselerin bile, zaman zaman dua ettikleri tespit edilmiştir. Aydın’ın dini inkâr edenler üzerinde yaptığı bir araştırmada, deneklerin neredeyse yarısı (% 48.68) dua ettiklerini ifade etmişlerdir.¹⁰ Tarafımızdan yapılan bir araştırmada ise, dua etmenin dini bir gereklilik olduğuna inanma konusunda şüpheli olan deneklerin büyük çoğunluğunun (% 83.3) ve duaya kesinlikle inanmayan deneklerin ise 1/5’inin (% 20) dua ettikleri belirlenmiştir.¹¹

⁷ Kuranikerim, 25/77.

⁸ Martin Buber, *Ben ve Sen*, Kitabiyat Yay., Ankara, 2003, s. 107.

⁹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDV. Yayınları, Ankara, 1993, s. 213.

¹⁰ Ali Rıza Aydın, *Dini İnkârın Psiko-Sosyal Nedenleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun, O.M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s. 214.

¹¹ M. Doğan Karacoşkun, *Psiko-Sosyal Açından İman (Dini İnanç) – Amel (Dini Davranış) İlişkisi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun, O.M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, s. 48.

Söz konusu bulgular, dua etme davranışının, sadece inanan bireyler açısından değil, inanmadığını söyleyen pek çok kimse açısından da, belli bir anlamı, belli bir psikolojik işlevi olduğunu göstermektedir. Nitekim bu bağlamda Fromm, Tanrıya inanan kimseler açısından da, insanda bir yönelim ve bağlılık sistemine ihtiyaç duyulduğunu ve bunun insan varoluşunun ayrılmaz bir ögesi olduğunu belirtir. *Psikanaliz ve Din* adlı çalışmasında bu ihtiyacın varlık ve oluşumunu şu ifadelerle açıklar: “İnsan doğasındaki uyumsuzluk onda, hayvansı yanlarını çok aşan bazı gereksinimler oluşturur. Bu uyumsuzluk insanda, kendisi ve çevresi arasındaki birlik ve dengeyi yeniden kurma arzusunu doğurur. Bunu da öncelikle düşünce planında arar. Kendisine ayrıntılı bir dünya planı, bir temel çatı kurar ve bundan yararlanarak, sorularının cevaplarını arar. Ancak böylesi düşünsel süreçler yetersizdir. Çünkü insan yalnızca zekâdan değil, ruh ve maddeden oluşan bir bütünlüktür. Varlığındaki karşıtlıkları da yalnızca düşünerek değil, aynı zamanda yaşayarak, hissederek ve olay içinde davranmayı başararak aşabilir. Bu nedenle insana özgü bir düzen, zihinsel olduğu kadar aktif olarak gerçekleştirilebilecek duygusal öğeleri de içermek zorundadır. Ayrıca insanların kendilerini bir amaca, bir ideale ya da insanları aşan Tanrısal bir güce adanmak istekleri de, onlardaki bütünlükle birleşmek, bir olmak gereksiniminin bir kanıtıdır.”¹² Ona göre insanda, bu gereksinmeden daha güçlü bir enerji söz konusu değildir.¹³ Marinier ise, duanın olumlu psikolojik etkilerinin inançsız kimseler için de geçerli olduğunu söyler. Önemli olan, arzu tasavvurunun canlılık ve yoğunluğudur.¹⁴ Bu nedenle, bireyin doğrudan herhangi bir doğaüstü gücün varlığına inanmaksızın dua davranışında bulunması da mümkün gözükmektedir.

Duanın umutsuzluk, karamsarlık ve yalnızlık duygularını aşmada da önemli katkısı olduğu söylenebilir. Dua eden birey, umut ediyor demektir. Bu umut, insana yaşama sevinci vermekte ve karamsarlığı gidermektedir.¹⁵ Nitekim insanın yaşadığı ruhsal sıkıntı ve sorunların temelinde yatan ve insanın bağlı olduğu değerlerin maruz kaldığı tehlike karşısında yaşadığı güvensizlik duygusu böylece aşılabilmektedir.¹⁶ Bu durumdaki insan, bir esaslı güven kaynağı ve desteğe duyduğu yoğun gereksinimi karşılamış olacaktır. Hatta bireyin sadece kendisi için değil, başkaları için yaptığı dualar bile, dua eden kişiye sabır, rahatlık ve huzur verebilmektedir. Paylaşım duygusu ile insan, kendi sorunlarına daha sağlıklı ve sakin yaklaşma imkânı elde edebilecektir

• Dua etmeye okul öncesi dönem çocukları açısından bakıldığında, taklit yoluyla dini davranışların görülmeye başlanıldığı iki yaşından itibaren çocuğun dua ettiği görülebilir. Çünkü bu dönem, taklit dönemi olup, çocuk

¹² Erich Fromm, *Psikanaliz ve Din*, Arıtan Yay., 3. Basım, İstanbul, 1993, s. 48-49.

¹³ Fromm, *Kendini Savunan İnsan*, çev. Necla Arat, Say Yay., İstanbul, 1991, s. 57.

¹⁴ Pierre Marinier, *Dua Üzerine Düşünceler*, (Psikofizyolojik Sebepleri ve Sonuçları), Çeviri Sadık Kılıç, Nil Yay., İzmir, 1991, s. 38.

¹⁵ Sefa Saygılı, *Strese Son*, İstanbul, 2002, s. 231-233.

¹⁶ Necati Öner, *Stres ve Dini İnanç*, TDV. Yay., Ankara, 1984, s. 35.

tam bir bilinç olmaksızın yakınlarının her türlü hareketini taklit eder.¹⁷ Dini bilgi düzeyinden önce çocukta görülen bu durum, bir tür koşullanma ve buna tepkide bulunmadır. Tabiatıyla bu davranışlarda mekânîk bir işleyiş söz konusudur.¹⁸ Onların söz, tavır ve davranışlarını bilincine varmaksızın kendine model alır. Ergenlik döneminin sonuna kadar devam eden bu model alma sürecinin, çocuğun kişilik gelişiminde önemli bir yeri vardır. Çocuğun gelecekteki kişilik yapısını, duyu ve düşüncelerini doğrudan etkiler.¹⁹ Bu dönemin dini gelişiminde, aile içinde çocuğun teneffüs ettiği dini hayatın mahiyeti ve içeriği, aile yapısı, aile üyelerinin dine ilgi dereceleri ve din eğitiminde izlenen yöntem ve alışkanlıklarla ilgili olarak, farklı sonuçlar görülebilir.²⁰ Bu nedenle, ailenin dini yaşantısı, çocuğun dini gelişimi açısından son derece önemlidir. Çeşitli dini davranışlar belirgin bir şekilde ve özellikle de topluca yapıldığında, örneğin birlikte dua etme, dini konularda konuşma, dini gün ve gecelerde bazı özel ibadetler yapma durumlarında, çocuğun iç dünyasında derin haz duyguları oluşabilecektir. Bu olay, çocuğun Tanrıyla doğrudan ilişki kurması nedeniyle "birey olma", çevreyle birliktelik içinde ve çevrenin teşvik ve onayıyla davranışı gerçekleştirmesi sebebiyle "sosyalleşme" sürecine katkı sağlayacaktır.

Duyu ve hayallerin yoğun olduğu bu dönemde çocuk, insan-biçimci (antropomorfik) bir Tanrı anlayışına sahiptir. Bu son derece normal hatta kaçınılmaz bir durum olup önemli olan çocuğun somuttan soyuta geçebilmesi ve düşüncesinin bir yerde donmamasıdır.²¹

Birey olma ve sosyalleşme sürecinin oluşumuna katkı sağlayıcı ibadetlerin en önemlilerinden biri de, dua etme davranışdır. Kanaatimizce bu bağlamda dua, diğer ibadetlere nazaran daha etkilidir. Çünkü diğer tüm ibadetler yanında dua, daha özel ve yalnızca inanan kimse ile inandığı kutsal ve yüce varlık arasındadır.²² Duanın bu karakteristiği ve Allah'ın dua esnasında kula çok yakın olduğu Kuranikerim'de İslam dini açısından dua esnasındaki iletişimin hedefi olan Allah tarafından şöyle ifade edilir : *"Kullarım sana benden sorarlarsa; şüphesiz ben yakınıım. Bana dua edenin, dua ettiği zaman, duasına karşılık veririm. O halde onlar da benim davetime icabet etsinler ve bana inansınlar ki doğru yolda olsunlar".*(2/186). Müfessir Elmalılı M. Hamdi Yazır bu ayeti şöyle açıklar: *"Cenab-ı Hak duada kulu ile kendisi arasına bir vasitanın tavassutunu(aracılığını) istemiyor ve sanki şöyle diyor: Kulum, vasıtaya dua vaktinden başkasında muhtaç olabilirse de, dua vaktinde benimle onun arasında vasita yoktur; ben ona öğle yakınıım."*²³

¹⁷ Peker, a.g.e., s. 167.

¹⁸ Zeynep Nezahat Özeri, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, Dem Yay., İstanbul, 2004, s. 64.

¹⁹ Hâlık Yavuzer, *Çocuk ve Suç*, Remzi Kitabevi, 8. Basım, İstanbul, 1996, s. 115.

²⁰ Ralph W. Hood, Jr, ve diğerleri, *The Psychology of Religion (An Ampirical Approach)*, Second Edition, New York, 1996, s. 74-75; Hökelekli, a.g.e., s. 257; Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Yeni Çizgi Yay., Ankara, 1995, s. 125.

²¹ Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, TDV. Yayınları, Ankara, 1990, s.71-73.

²² Pierre Marinier, a.g.e., s.2; Hökelekli, a.g.e., s. 212.

²³ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 1, s. 665-666.

Temelinde taklit ve tekrar olmakla birlikte, dua etme davranışı, çocukta içsel bir karşılık bulduğunda, onun kendini gerçekleştirme yaşantısına katkı sağlayabilecektir. Bilgin, duanın doğrudan Allah ile ilişkili bir ibadet olarak, insanın aşkınlık yaşantısının başlangıcı olduğunu söyler.²⁴ Aşkınlık ise, insanın yaratıcı, üretici bir varlık olmasının temel koşulu olarak görülün temel bir insan gereksinmesine cevap olabilecek bir insan yaşantısıdır.²⁵

Çocuğa öğretilen dua etme biçimleri, onun "Tanrı" algısında da etkilidir. Bu bağlamda, Tanrıyı algılama biçimi, çocuğun kişilik oluşumunda etkili olabilecektir. Örneğin, Tanrıyı akıldışı olsa bile her isteği kabul eden, bir nevi büyücü gibi gösterme davranışında olan anne-babalar olabilmektedir.²⁶ Bu yaklaşım ve öğretim biçimi, çocuğun kendi güç ve sınırlılıklarını keşfetmesini engelleyecek bir sonuca yol açabilir. Bu durumda, "birey olma" sürecinde kendi yeti ve güçlerini keşifle birlikte, yeterlilik ve güçsüzlüklerini de keşfetme mümkün olamayabilecektir. Bu sürecin dengeli bir düzlemde yaşanabilmesi açısından, dua eden çocuk Tanrıyı güçlü bir varlık olarak algılamalıdır. Bunun yanı sıra salt çıkar beklentisiyle dua etme, çocuğun ahlakî ve psikososyal gelişimi açısından problem oluşturuvcu bir davranış olacaktır. Oysa bu dönemde Tanrıyla, sevgi ve kendi gücünü ortaya koyduğu noktada yardım talebi bağlamında bir ilişki çerçevesi oluşturabilmesi gerekir. Aksi durumda, çocuğun kişisel gelişiminde etkin olan yaşantı biçimi, salt edilgenlik davranışı ve yetersizlik duygusu şeklinde kendini gösterebilir.

Araştırmamızda okul öncesi dönem çocuklarının dua etme konusundaki düşünce, tutum ve davranışlarının nasıl olduğu sorusuna cevap aranacaktır. Amacımız, bir makale sınırları çerçevesinde okul öncesi dönem çocuklarının duayı nasıl algılayıp, davranışa dönüştürdüklerini ortaya koyabilmektir. Araştırmamızın alt problemleri ise şunlardır:

Okul öncesi dönem çocukları ;

1. Genellikle dua ederler mi?

2. Hangi zamanlarda dua ederler?

3. Nerede dua ederler?

4. Dua öncesi bir hazırlık yaparlar mı? Ne tür hazırlık yaparlar?

5. Dua esnasında Allah'ın nerede bulunduğu, onları görüp-görmediği ve duyup-duymadığı gibi konularda ne düşünmektedirler?

6. Kendileri dışındakiler için de dua ederler mi? Kimler için dua ederler?

²⁴ Beyza Bilgin, "Çocuğun Manevi Eğitimi", Din Öğretimi Dergisi, sa: 6, Ankara, 1986, s. 36.

²⁵ Fromm, *Sağlıklı Toplum*, çev. Yurdanur Salman-Zeynep Tanrısever, Payel Yay. İstanbul, 1982, s. 49.

²⁶ Arthur T. Jersild, *Çocuk Psikolojisi*, Çeviri Gülseren Günçe, A.Ü. Eğitim Fakültesi Yay., no:79, 3. Baskı, Ankara, 1979, s. 612.

7. Kendileri için duada neler isterler?

8. Başkaları için duada neler isterler?

b. Denenceler:

Okul öncesi dönem çocukları;

1. Genellikle dua ederler.

2. Duayı genellikle aileleriyle bir arada oldukları anlarda yaparlar.

3. Genellikle ev ve okulda dua ederler.

4. Dua öncesi, merasime hazırlanma davranışı olarak öğrenilmiş olan, belli kalıp davranış biçimlerini yerine getirmek suretiyle hazırlık yaparlar.

5. Dua ederken, Allah'ı genellikle yukarıda ve onları görüyor ve duyuyor olarak düşünürler.

6. Kendi dışındakiler için, daha çok en yakınlarında bulunan kimseler (aile, öğretmen vb.) için dua ederler.

7. Duada, kendileri ve başkaları için, şeker, çikolata gibi somut ve arzuladıkları şeyleri isterler.

c. Sınırlılıklar

1. Bu araştırma, Sivas il merkezinde eğitim-öğretim veren isimleri Tablo-1'de geçen anaokulu öğrencileriyle sınırlıdır.

2. Okulöncesi dönem çocuklarının dua etme davranışlarına ilişkin elde ettiğimiz bulgular Sivas ve Suşehri merkezlerindeki anaokullarıyla sınırlıdır. Bu nedenle araştırmamızın sonuçları genellenirken bu sınırlılıklar dikkate alınmalıdır.

3. Araştırmamız 2004 yılı ekim ayında yapılmış olup, sonuçları genellenirken bu zaman dilimi göz önünde tutulmalıdır.

d. Evren ve Örneklem

Araştırmamızın evreni Sivas il ve Suşehri ilçe merkezindeki aşağıda isimleri verilen anaokullarına 2004-2005 öğretim yılında devam eden çocuklardan oluşmaktadır. Örneklemimiz ise bu okullardan random (tesadüfi) örneklem yoluyla seçilmiş 148 öğrenciden oluşmaktadır. Çocukların okullara göre dağılımları şu şekildedir:

Tablo-1
Çocukların Okullara Göre Dağılımları

	n	%
Sivas Zübeyde Hanım A. O.	30	20,27
Sivas Gazipaşa İ. O.	23	15,55
Sivas Ziya Gökalp İ. O.	17	11,48
Sivas Vali Reşit Paşa İ. O.	10	6,75
Sivas İ. K. D. Hast. Anaokulu	10	6,75
Sivas Kız M. Lisesi Anaokulu	6	4,05
Sivas Süleyman Demirel İ. O.	4	2,70
Suşehri E. Birler Anaokulu	25	16,90
Suşehri Cumhuriyet İ. O.	23	15,55
Toplam	148	100

Tablo-1'e dikkat edildiğinde, örneklemin % 67.56'sının (100 çocuk) Sivas il merkezinde, % 32.44'ünün ise Suşehri ilçe merkezindeki anaokullarına devam eden çocuklardan oluştuğu görülmektedir. Bunların okullara göre dağılımları ise şu şekildedir: % 20.27 Sivas Zübeyde Hanım Anaokulu, % 15.55 Sivas Gazipaşa İlköğretim Okulu, % 11.48 Sivas Ziya Gökalp İlköğretim Okulu, % 6.75 Sivas Vali Reşit Paşa İlköğretim Okulu, % 6.75 İzzet Keykavus Devlet Hastanesi Anaokulu, % 4.05 Sivas Kız Meslek Lisesi Anaokulu, % 2.70 Sivas Süleyman Demirel İlköğretim Okulu, % 16.90 Suşehri Emine Birler Anaokulu ve % 15.55 Suşehri Cumhuriyet İlköğretim Okulu.

e. Yöntem ve Bilgi Toplama Araçları

Ülkemizde, okulöncesi dönem çocuklarının dini gelişim ve davranış özellikleriyle ilgili çok sayıda araştırma olmasına karşın, salt dua davranışıyla ilgili araştırmalar bildiğimiz kadarıyla oldukça az sayıdadır. Ancak yine de, araştırma yapılmaya başlamadan önce ilgili çalışmalar incelenmiş, özellikle bu araştırmalarda kullanılan anketlerden yararlanılmıştır.

Araştırmamız için alan araştırma yöntemi ve mülakat tekniği seçilmiştir. Bilindiği gibi soru yolu ile veri toplama teknikleri arasında yer alan mülakat, görüşmecinin cevap almak koşulu ile deneklere yönelttiği bir şekildedir.²⁷ Özellikle uygulama yapılan grubun 4-6 yaş çocuklarından oluştuğu

²⁷ Saim Kaptan, Bilimsel Araştırma Teknikleri ve İstatistik Yöntemleri, Ankara, trs., s. 165.

dikkate alındığında mülakat, en uygun teknik olarak gözükmektedir. Çünkü henüz okuma-yazma bilmeyen bu dönem çocuklarının, her hangi bir yönlendirmede bulunmaksızın doğru cevapları vermelerini sağlamanın, bu yöntemle daha kolay olacağı düşünülmüştür. "Standartlaştırılmış mülakat" denilen mülakat türü uygulanmıştır. Yani aynı sorular herkese sorulmuş ve cevaplar kaydedilmiştir. Böylece çocukların soruları rahat ve istedikleri gibi cevaplamalarına imkân tanınmış, aynı zamanda konunun ilgisiz cevaplarla dağılması imkânı ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Hazırladığımız mülakat formu, bir ön uygulama ile ölçülmüş, verilen cevaplardan ve çocukların tepkilerinden hareketle yeniden düzenlenerek uygulamaya hazır hale getirilmiştir.

Mülakatın uygulanmasında herhangi bir problemle karşılaşılmamıştır.

f. Verilerin Çözümü ve Yorumlanması

Mülakat formlarının değerlendirilmesine geçilmeden önce, tüm formlar tek tek incelenerek, eksik olup olmadığı kontrol edilmiş, toplam 160 adet formdan çoğu sorunun cevaplanmadığı 12 adet mülakat formu değerlendirme dışı bırakılmıştır. Daha sonra her bir soru için elde edilen veriler doğrultusunda tablolar düzenlenmiştir. Yüzde (%) yoluyla yapılan analizler yer yer benzer çalışmalarla da karşılaştırılarak yorumlanmıştır.

B. BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde 2004 yılı ekim ayında Sivas İl merkezi ve Suşehri ilçesindeki anaokullarında eğitim gören ve sayısal dağılımını yukarıda verdiğimiz okulöncesi dönem çocuklarına ait bazı kişisel bilgileri tablolar halinde ve açıklamalarıyla aktaracağız. Bu bilgiler cinsiyet, yaş ve anne-baba mesleğinden oluşmaktadır. Söz konusu kişisel konular, mülakat formunun başına eklenerek çocuklara sorulmuştur. Daha sonra da uygulanan mülakatın bulgularını vereceğiz.

a. Çocuklarla İlgili Kişisel Bilgiler :

1. Cinsiyet :

Tablo-2

Cinsiyete Göre Dağılım

	n	%
Kız	71	47.98
Erkek	77	52.02
Toplam	148	100

Çocukların cinsiyete göre dağılımlarına baktığımızda birbirine yakın oranlarda olduğu görülmektedir. Tabloya göre, çocukların % 47.98'i kız, % 52.02'si erkeklerden oluşmaktadır.

2. Yaş :

Tablo-3

Yaşa Göre Dağılım

	n	%
3,5 - 4 yaş	14	9.46
4,5 - 5 yaş	28	18.92
5,5 - 6 yaş	106	71.62
Toplam	148	100

Tablo-3'te çocukların yaşlara göre dağılımları görülmektedir. Buna göre çocukların üçte ikiye yakın bölümü (% 71.62) 5,5 – 6 yaş grubunda, % 18.92'si 4,5 – 5 ve % 9.46'sı 3,5 – 4 yaş grubunda oldukları anlaşılmaktadır.

3. Anne Mesleği :

Tablo-4

Anne Mesleğine Göre Dağılım

	n	%
İşçi	1	0.68
Memur	39	26.35
Emekli	—	—
Esnaf-tüccar	—	—
Çiftçi	—	—
Serb. mesl.(avukat,doktor vb.)	8	5.41
Ev hanımı	100	67.56
Toplam	148	100

4. Baba Mesleği :

Tablo-5'teki bilgilere göre, çocukların % 41.89'unun babasının memur olduğu anlaşılmaktadır. Geriye kalanların baba mesleğine göre dağılımları ise şu şekildedir: % 25.67 esnaf-tüccar, % 16.90 işçi, % 10.91 serbest meslek(doktor, avukat vb.), % 2.70 çiftçi ve % 1.35 işsiz. Bir çocuk ise baba mesleği sorusunu "belediye başkanı" diye cevaplamıştır.

Tablo-5

Baba Mesleğine Göre Dağılım

	n	%
İşçi	25	16.90
Memur	62	41.89
Emekli	—	—
Esnaf-tüccar	38	25.67
Çiftçi	4	2.70
Serbest mesl.(avukat,doktor vb.)	16	10.81
İşsiz .	2	1.35
Diğer (Belediye Başkanı)	1	0.68
Toplam	148	100

b. Dua Etme Davranışına İlişkin Bulgular :

1. Dua Etme Durumu:

Tablo-6

Okulöncesi Dönem Çocuklarının Dua Etme Davranışına Göre Dağılımları

Dua Etme Durumu	n	%
Genellikle dua ederim	136	91.89
Dua etmem	12	8.11
Toplam	148	100

Örneklemin tesadüfi yolla seçilmiş olmasına karşın, çocukların büyük çoğunluğunun (% 91.89) dua konusunda olumlu bir davranışa sahip oldukları görülmüştür. Bu sonuç, "okul öncesi dönem çocukları genellikle dua ederler" şeklindeki denencemizi doğrulamıştır. Bu dönem çocukları dua ve ibadetlere karşı genel olarak çok ilgilidirler. Çünkü, çoğunlukla kendi sınırlılıklarının farkına varmaları sonucu ve yetişkinlerin etkisiyle, gerçekleştiremedikleri isteklerinin yerine gelmesi için dua etmektedirler.²⁸ Elkind'e göre bu dönemdeki çocukların tam belirli olmayan ve yüzeysel bir dua anlayışları vardır.²⁹ Ancak bu dönemde dua, niçin yapıldığı bilinmese de

²⁸ Selçuk, a.g.e., s. 75.

²⁹ David Elkind, "Age Changes In The Meaning of Religious Identity", *Review of Religious Research*, VI, 1, 1964, s. 37-39.

her zaman yapılan davranıştır. Çünkü çocuklar, 4-6 yaşlarında duanın amacını, Tanrıyla konuşabileceklerini ve Tanrı'nın onları işitebileceğini algılayabilirler.³⁰

2. Dua etme Zamanı :

*Duanın ne zaman yapıldığına ilişkin sorumuza cevap verenlerin sayısı 136 olurken, 12 çocuk bu soruya cevap vermemiştir. Bu nedenle değerlendirmeler 136 çocuğun verdiği cevaplara göre yapılmıştır.

Tablo-7

Dua Etme Zamanına Göre Dağılım

	n	%:
Yatarken	43	31.61
Yemekte (önce, esnasında, sonrasında)	32	23.52
Her zaman	22	16.17
Sabahleyin	13	9.55
Namazda, camide, ezan okunduğunda	6	4.41
Hiçbir zaman	3	2.20
Köye, düğüne, okula gidince	3	2.20
Cumartesi günleri	3	2.20
Anne-baba dua ettiği zaman	2	1.48
Evden çıkıp bir yere giderken	2	1.48
Arada-sırada	2	1.48
Perşembe günleri	1	0.74
TV veya kasetten dua duyunca	1	0.74
Kötü bir olay olunca	1	0.74
Kur'an okunduğunda	1	0.74
Mezarlığa gidince	1	0.74
Toplam	136	100

Tablo-7'deki bulgulara göre, çocukların en fazla dua ettikleri anlar, yemek ve yatma zamanları (% 23.52 yemek zamanları, % 31.61 yatma zamanları) olarak gözükmektedir. Diğer cevaplara gelince; % 16.17 "her

³⁰ Zeynep Nezahat Özeri, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, İstanbul, 2004, s. 73.

zaman", % 9.55 "sabahleyin", % 4.41 "namazda, camide ve ezan okunduğunda", % 2.20 "hiçbir zaman", % 2.20 "köye, düğüne ve okula gidince", % 2.20 "cumartesi günleri", % 1.48 "anne-baba dua ettiği zaman", % 1.48 "evden çıkıp bir yere giderken", % 1.48 "arada-sırada" demişlerdir. Ayrıca birer çocuk "Perşembe günleri", "televizyon veya kasetten duyunca", "kötü bir olay olunca", "Kur'an okunduğunda" ve "mezarlığa gidince" şeklinde cevaplar vermişlerdir.

Bu bulgulara göre, "okul öncesi dönem çocukları, duayı genellikle aileleriyle bir arada oldukları anlarda yaparlar" şeklindeki denencemiz kısmen doğrulanmıştır. Çünkü yemek ve yatma anları genellikle aile ile bir arada olunan zamanlardır. Konuk'un araştırmasında dua etme zamanına ilişkin cevapların oransal dağılımı biraz daha farklı bulunmuştur. Söz konusu araştırma bulgularına göre çocukların büyük çoğunluğu (% 31.81) "namazdan sonra / ezandan sonra" ve (% 31.81) "öğle, akşam, sabah ve gece" cevaplarını vermişlerdir. Bizim araştırmamızda en yüksek oranda verilen "yatarken" ve "yemekte" cevapları aynı şekilde Konuk'un araştırmasında da verilmiş olmasına karşın oranların daha düşük düzeyde olduğu anlaşılmaktadır.³¹ Oranlardaki farklılığa karşın benzer cevapların verilmesi bu dönemin genel karakteristiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu yaştaki çocukların dünyasında, dua bir dini merasim olma özelliği taşır. Bu merasimler de genellikle ailenin bir arada bulunduğu yemek öncesi ve sonrası ile genellikle bir büyüğün, özellikle anne ve babanın ilgilenmesi ile gerçekteşen yatma eşnasında yapılan işlerdir. Ayrıca bu tür zamanlarda ve topluca yapılan dualar kalıp dualardır. Çocuklar genellikle anlamını henüz tam olarak çözemeseler de, bu tür kalıp duaları ezberleyebilir ve dua etmeye istekli olurlar.³²

4. Duanın Yapıldığı Yer :

Duanın yapıldığı yere ilişkin soruşmuzu cevaplayan 145 çocuğa ait mülakat formunun değerlendirilmesi sonucunda, çocukların büyük çoğunluğunun (% 62.06) en sık buldukları iki mekân olan ev ve okul cevaplarını verdikleri görülmüştür. Bu cevaplar işığında, "okul öncesi dönem çocukları, genellikle ev ve okulda dua ederler" şeklindeki denencemizin kısmen doğrulandığı söylenebilir. Çünkü çocukların dünyası genellikle bu iki mekân arasında sürer. Diğer cevapların önemli bir kısmı da (% 7.59 "her yerde", % 6.21 "yatakta", % 2.07 "babaannemle beraberken", % 1.38 "sofrada", % 0.69 "köyde") bu cevapla bir şekilde bağlantılıdır. Diğer cevaplar ise şu şekildedir: % 15.17 "camide/ namazda", % 1.38 "yolculukta", % 0.69 "nizamiyede", % 0.69 "hastanede", % 0.69 "düğünde". Bir çocuk "hiçbir yerde" cevabını vermiştir.

³¹ Yürdagül Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, Ankara, 1994, s. 52.

³² Selçuk, a.g.e., s. 74.

Tablo-8

Duanın Yapıldığı Yere İlişkin Dağılım

	n	%
Evde/okulda	90	62.06
Camide/namazda	22	15.17
Her yerde	11	7.59
Yatakta	9	6.21
Babaannemle beraberken	3	2.07
Sofrada	2	1.38
Yolculukta	2	1.38
Hiçbir yerde	2	1.38
Köyde	1	0.69
Nizamiyede	1	0.69
Hastanede	1	0.69
Düğünde	1	0.69
Toplam	145	

Bu soruya verilen cevaplar arasında "babaannemle beraberken" şeklindeki ifade, az sayıda çocuğa ait olmakla birlikte çocuğun dini gelişim ve eğitiminde ailedeki büyüklerin (dede- nine) önemini göstermektedir. Özellikle çekirdek aile yapısına dönüşen ve hatta çeşitli nedenlerle aile büyüklerinin uzağındaki yerleşim yerlerinde yaşayan günümüz ailelerinde yetişen çocuklar, bu imkândan yoksun bulunmaktadır. Bu da, anne-babaya daha çok sorumluluk yüklemektedir.

5. Dua Öncesi Hazırlık Yapma:

Tablo-9

Dua Öncesi Hazırlık Yapmaya İlişkin Dağılım

	n	%
Hazırlık yaparım	89	69.53
Hazırlık yapmam	39	30.47
Toplam	128	100

"Dua etmeden önce belli bir hazırlıkta bulunur musun?" şeklindeki, sorumuza 128 çocuk cevap vermiştir. Bunlardan % 69.53'ü hazırlık yaptığını, % 30.47'si ise hazırlık yapmadığını söylemişlerdir. Bu cevaplar

ışığında çocukların 2/3'üne yakın bir kısmının (% 69.53) dua öncesi bir hazırlık yaptıkları yahut en azından böyle bir kalıp davranışı benimsedikleri anlaşılmaktadır. Konunun daha anlaşılabilir olması açısından çocuklara ne gibi hazırlıklar yaptıkları sorulmuş ve cevap alınabilen 66 çocuğun cevapları Tablo-10'da gösterilmiştir.

6. Dua Öncesi Yapılan Duaya Hazırlanma Davranışları :

Tablo-10'a göre, sorumuzu cevaplayan çocukların % 54.55'i "elimi yüzümü yıkarım", % 12.12'si "abdest alırım", % 10.61'i "ellerimi açarım", % 6.06'sı "giyinirim", % 6.06'sı namaz kılarım", % 6.06'sı besmele çekerim" ve % 4.54'ü dişlerimi fırçalarım" demişlerdir.

Tablo-9 ve tablo-10'da görülen bulgular ışığında, "okul öncesi dönem çocukları, dua öncesi, merasime hazırlanma davranışı olarak öğrenilmiş olan, belli kalıp davranış biçimlerini yerine getirmek suretiyle hazırlık yaparlar" şeklindeki denencemizin büyük oranda doğrulanmış olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo-10

Dua Öncesi Yapılan Hazırlıklara İlişkin Dağılım

	n	%
Elimi yüzümü yıkarım	36	54.55
Abdest alırım	8	12.12
Ellerimi açarım	7	10.61
Giyinirim	4	6.06
Namaz kılarım	4	6.06
Besmele çekerim	4	6.06
Dişlerimi fırçalarım	3	4.54
Toplam	66	100

Çocukların öğrenme yahut yönlendirme sonucu duayla ilgili yaptıkları bu kalıp davranışlar, onlar için belli bir anlam içermektedir. Çünkü bu tür davranışlar, bilinçli olarak yapılmadığı için, büyüklerden görülen ve duyulan davranışlar sonucu kazanılmaktadır. Peker, çocuğun bu özelliğini şöyle açıklamaktadır: "Örneğin sofrada ilk içmeye besmele ile başlayıp, sonunda hamd ile sofrada kalkması, namaz kılan anne babasıyla yatıp kalkması gibi hareketler, çocukta henüz anlamını kavramadan genellikle büyüklerden gördüğü şekilde taklide dayanır. Bunun gibi ailedeki kişilerin her türlü dini davranışları kullandıkları dini sözler ve ibadet şekilleri çocukta derin izler bırakır ve taklit edilmeye çalışılır".

Konuk tarafından 1992-1993 öğretim yılında yapılan benzer bir araştırmada, dua eden çocuk resmi gösterilerek düşüncesi sorulan bir kız çocuğu : "...Eğer abdest aldıysan dua edebilirsin, illa uzun kollu giyeceksin yoksa dua edemezsin" cevabıyla³³, aynı düzlemde, yani yetişkinlerden duyduğu ve gördüğü şekliyle cevap vermiştir. Bu tür kalıp davranışlar, çocuğun dünyasında son derece önemli ve soyut algısı henüz gelişmemiş olduğu için, gerekli olmakla birlikte, bu tarz bir din eğitimi, katı bir şekilde verilir ve olmazsa olmaz anlayışı çocukların zihnine yerleştirilirse, ileriki hayatta çocuğun kişiliğinde olumsuz etkileri olabilir. Özellikle bu şartlara uygun davranmadığını düşünen insanlar, günahkârlık ve suçluluk duyguları yaşayabilirler. Yanlış din ve dua eğitiminin sonucu olarak ileriki yaşamlarında "obsesif-kompulsif" dediğimiz takıntılı söz ve davranışlara yönelebilirler. Sürekli bir şekilde, yaptıkları ibadetin eksik olduğu ve kabul edilmeyeceği düşüncesiyle kendilerini suçlarlar. Nitekim yaptığımız bir araştırmada, toplumumuzda görülen dini problemlerin çoğunun bu çerçevede, yanlış ve yetersiz din eğitiminin sonucu olduğu görülmüştür.³⁴

7. Dua Esnasında Allah'ın Bulunduğu Yer :

Tablo-12

Dua esnasında Allah'ın Bulunduğu Yer ile İlgili Düşüncelere İlişkin Dağılım

	n	%
Yukarıda/havada/bulutlarda/güneşte	41	29.71
Yanımızda/kalbimizde/içimizde/karşımızda/şu köşede/duvarda/solumda/evde	25	18.12
Camide	16	11.60
Her yerde/dünyada/bizi aramakta	15	10.87
Gözmede/başka bir yerde/olduğu yerde/kendi yerinde	14	10.14
Cennette	13	9.42
Bilmiyorum	12	8.70
Mezarda	1	0.72
Hiçbir yerde yok	1	0.72
Toplam	138	100

Tablo-12'deki verilere göre, örneklem grubundaki çocukların 1/3'e yakın bir bölümü (% 29.71) Allah'ın dua esnasında bulunduğu yer ile ilgili sorumuza "yukarıda/havada/bulutlarda/güneşte" gibi Allah'ın dünyanın yukarılarında bir yerde olduğunu ima eden birbirine benzer cevaplar

³³ Konuk, a.g.e., s. 83.

³⁴ Bkz. Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu, (Bildiriler-Müzakereler), S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., Isparta, 2004, s. 83.

vermişlerdir. Çocukların % 18.12'si sorumuza "yanımızda / kalbimizde / içimizde / karşımızda / köşede /duvarda / solumda/evde", % 11.60'ı camide", % 10.87'si her yerde/dünyada/bizi aramakta, % 10.14'ü, % 13'ü "cennette" ve % 1'i "mezarda" cevabını vermişlerdir. % 12'si sorumuzu "bilmiyorum", % 0.72'si "hiçbir yerde yok" şeklinde cevaplarırken, 10 çocuk hiç cevap vermemiştir.

Bu bulgular ışığında, "okul öncesi dönem çocukları, dua ederken Allah'ı genellikle yukarıda ve onları görüyor ve duyuyor olarak düşünürler" şeklinde ifade ettiğimiz denencemizin birinci bölümünün büyük oranda doğrulanmadığı anlaşılmaktadır. Denence geliştirilirken, bir önceki konuda yaptığımız açıklamalarda belirttiğimiz gibi, çocuğa aktarılan kültür değerleri içinde önemli bir yeri olan toplumumuzdaki din anlayışının, genellikle Tanrının yukarıda olduğu inancını içerdiğinden hareket edilmiş ve bu inancın, ailelerce çocuklara da aktarılacağı düşünülmüştür. Oysa ulaşılan bulgular, bu varsayımımızı doğrulamamıştır.

Konuk'un ana okulu çocukları üzerinde gerçekleştirdiği benzer araştırmasında, çocukların çoğu somut cevaplar (% 56.81 yukarıda, havada, bulutta; % 9.09 cennette; % 6.81 camide, uzakta) vermişlerdir.³⁵ Daha önce ifade edildiği gibi, her ne kadar bu dönemdeki çocuklar Allah'ı tasavvur etmekte güçlük çekmezlerse de, henüz soyut kavramları anlama kapasiteleri gelişmediğinden, onu insan şeklinde (antropomorfik) tasavvur etme eğiliminde olurlar.³⁶ Bu nedenle, çocukların çoğunlukla Allah'ı bir mekânda düşünmeleri bu dönemin zihinsel gelişim özelliklerine de uygun olacaktır.

8. Dua Esnasında Allah'ın Duyması ve Görmesi :

Tablo-11'a göre, bu soruyu cevaplayan 145 çocuğun 2/3'ten fazlası (% 81.38) dua ederken Allah'ın hem görüp hem duyduğunu ifade etmişlerdir. Bu cevaplar ışığında, "okul öncesi dönem çocukları, dua ederken Allah'ı genellikle yukarıda ve onları görüyor ve duyuyor olarak düşünürler" şeklinde ifade ettiğimiz denencemizin ikinci kısmının doğrulandığı anlaşılmaktadır. Denence oluşturulurken, kültürümüzdeki Tanrının her zaman tüm evreni görüp duyabildiği inancının ailelerce çocuklara aktarılacağı düşünülmüştür.

³⁵ Konuk, a.g.e., s. 43.

³⁶ Peker, *Din Psikolojisi*, s. 166.

Tablo-11

Dua Ederken Allah'ın Görmesi ve Duyması Konusundaki Düşüncelere İlişkin Dağılım

	n	%
Allah görür ve duyar	118	81.38
Allah görmez ve duymaz	20	13.79
Duyar, görmez	3	2.07
Bilmiyorum	4	2.76
Toplam	145	100

Oser, bu yaştaki çocukların Tanrı'yla konuşabileceklerine inandıklarını belirtir.³⁷ Bu nedenle çocukların verdikleri bu cevaplar, dönemin dini gelişim özelliklerine uygun bir sonuç olarak görülebilir. Çocukların % 13.79'u "Allah görmez ve duymaz" derken, % 2.07'si dua esnasında Allah'ın duyduğunu ama görmediğini söylemişlerdir. Dört çocuk (% 2.76) ise bu soruya "bilmiyorum" şeklinde cevap vermişlerdir.

8. Başkalarına dua etme :

Tablo-13

Başkalarına Dua Etme Durumuna İlişkin Dağılım

	n	%
Başkaları için dua ederim	121	87.05
Başkaları için dua etmem	18	12.95
Toplam	139	100

Okul öncesi dönem çocuklarının büyük çoğunluğu (% 87.05) başkaları için dua ettiklerini söylerken, % 12.95'i "başkaları için dua etmem" demiştir. Bu bulgular çocukların sadece kendileri için dua etmediklerini göstermektedir.

Bu durum, bir ölçüde yetişkinlerin yönlendirmesi ile açıklanabileceği gibi, çocuğun bu yaşlarda sosyal gelişiminin hızlanması ile de açıklanabilir.³⁸ Ayrıca bu dönemde yetişkin otoritesi algılanır. Bu algılamada, dini yaşantısında da, başkalarının yardımına muhtaç olan çocuğun "himaye altında bulunma" isteği etkili olur.³⁹ Böyle bir himayeyi hissetme çocuğun güven duygusunu artırır.

³⁷ Özeri, a.g.e., s. 73.

³⁸ Erik H Erikson, *İnsanın Sekiz Çağı*, (çev. T. Bedirhan Üstün, Vedat Şar), Ankara, 1984, s. 24.

³⁹ W. H. Clark, "Çocukluk Dönemi-Dini", çev. Neda Armaner, A.Ü.İ.F. Dergisi, XXIV, 1981, s. 178.

9. Dua Edilen Kimseler :

Tablo-14

Duanın Kimler İçin Yapıldığına İlişkin Dağılım

	n	%
Ailem için (anne, baba, kardeş, b. baba, b. anne)	80	56.34
Herkes için	24	16.91
Allah için	12	8.45
Kendim için	5	3.53
Ailem ve arkadaşım için	4	2.82
Arkadaşım için	3	2.11
Öğretmenim için	3	2.11
Çocuklar için	3	2.11
Hiç kimse için	3	2.11
Ailem ve çocuklar için	2	1.41
Babam ve balık için	1	0.70
Ölüler için	1	0.70
Kötülük yapanlar için	1	0.70
Toplam	142	100

Tablo-14'teki verilere göre, okul öncesi dönem çocukları en çok aileleri için dua etmektedirler (% 56.34). Sorumuzu cevaplayan 142 çocuktan geriye kalanların bir kısmı da başka şeylerle birlikte aileyi de öncelikli olarak belirtmişlerdir (% 2.82 ailem ve arkadaşlarım, % 1.41 ailem ve çocuklar, % 0.70 babam ve balık). % 8.45'i Allah için, % 3.53'ü kendisi, % 2.11'i arkadaşı ve % 2.11'i öğretmeni için dua ettiğini söylemiştir. Bu bulgular, çocukların genellikle sosyal çevrelerini oluşturan ve kendilerine en yakın gördükleri kimseler ve varlıklar için dua etme yöneliminde olduklarını göstermektedir. Bunların dışındaki cevaplar içinde en fazla "herkes için" (% 16.91) cevabı görülmektedir. Bu cevap, kanaatimizce, yetişkinlerin çocuk üzerindeki eğitim ve etkileri ile verilmiştir. Gruba dönük bir değerlendirme yapmak için yeterli oranda olmamakla birlikte diğer cevaplar şu şekildedir: " % 2.11 hiçbir kimse, % 0.70 ölüler için ve % 0.70 kötülük yapanlar için".

Okul öncesi dönem çocuklarının başkaları için dua edip etmedikleri ve kimler için dua ettiklerine ilişkin tablo-13 ve tablo-14'de aktardığımız bulgular ışığında, "Okul öncesi dönem çocukları, kendi dışındakiler için,

daha çok da en yakınlarında bulunan kimseler (aile, öğretmen vb.) için dua ederler.” şeklindeki denencemizin büyük oranda doğrulandığı anlaşılmaktadır.

Çocuğun sosyalleşme süreci açısından bu döneme bakıldığında, en belirleyici faktör, anne-baba ve diğer çocukla iletişim içindeki yetişkinlerdir. Bu çerçevede duanın başta anne-baba olmak üzere en çok bu kimseler için yapılması, çocuğun bir “kurumsal din”e dayalı bilinçli davranışı ile açıklanması doğru olmaz. Bu durum, tamamen çocuğun bireysel ve sosyal gelişmesi ile ilgilidir.⁴⁰

10. Duada Kendisi ve Başkaları İçin Allah’tan İstenen Şeyler :

Tablo-15

Kendisi İçin Allah’tan İstenen Şeylere İlişkin Dağılım

	n	%
Oyuncak/bisiklet/çanta/lunaparka gitmek/ yemek/çikolata/bilgisayar/büyümek/ güzel olmak vb. kişisel ihtiyaç ve arzular	93	66.43
Araba/zengin olmak/evimiz yıkılmasın/ailem ölmesin vb. aileyi de kapsayan ihtiyaç ve arzular	16	11.43
Hiçbir şey	9	6.43
Allah’ın yardımı	5	3.57
Kardeş	4	2.85
Sağlık	4	2.85
Mutluluk	3	2.14
Her şey	3	2.14
Cennet	1	0.72
Yanmamak	1	0.72
Çocuğum olsun	1	0.72
Toplam	140	100

⁴⁰ Hood ve diğerleri, a.g.e., s. 75.

Tablo-16

Duada Başkaları İçin İstenen Şeylere İlişkin Dağılım

	n	%
Oyuncak/araba/giysi/para/yemek/bis küvi/çikolata/süt/uyku vb.	56	51.85
Sağlık/iyilik/kolaylık/mutluluk/sevgi/Ö lmemek/cennet/çocukların iyileşmesi vb.	35	32.41
Her şey	10	9.26
Beraber oynamak	1	0.92
Hiçbir şey	6	5.56
Toplam	108	100

Okul öncesi dönem çocuklarının dualarında Allah'tan kendileri için istedikleri şeyler çoğunlukla (% 66.43) kendi kişisel ihtiyaç ve arzularını (oyuncak, bisiklet, bilgisayar, büyümek vb.) içermektedir. % 11.43'ü aileyi de kapsayan ihtiyaç ve arzularını duada öne çıkarırken, % 3.57'si "Allah'ın yardımı", % 2.85'i sağlık, % 2.14'ü "mutluluk", % 0.72'si "cennet" ve % 0.72'si "yanmamak" cevaplarını vermişlerdir. % 6.43'ü "hiçbir şey" istemediklerini söylerken, % 2.14'ü "her şey" istediklerini belirtmişlerdir.

Başkaları için istenen şeylerle ilgili sorumuza ise 108 çocuk cevap vermiştir. Buna göre çocukların % 51.85'i somut ve kişisel taleplerde (oyuncak, araba, süt vb.) bulunmuşlardır. Bu bulgular, çocukların başkaları için istedikleri şeylerin, kısmen kendileri için istedikleri şeylerle benzerlik arz ettiğini göstermektedir. Çocukların % 32.41'ü daha ideal talepleri içeren dualar (iyilik, mutluluk, sağlık vb.) yaptıklarını söylemişlerdir.

"Okul öncesi dönem çocukları, duada kendileri ve başkaları için, şeker, çikolata gibi somut ve arzuladıkları şeyleri isterler" şeklindeki denence, bu cevaplara bakıldığında kendileriyle ilgili isteklerinde, büyük oranda doğrulanmış sayılabilir. Ancak, başkalarıyla ilgili istekleri, bu cevaplar ışığında kısmen doğrulanmış sayılabilir.

Tablo-15 ve Tablo-16'deki verilerin, Mailhiot'un araştırma bulgularıyla örtüştüğü görülmektedir. Onun bulgularına göre de okul öncesi dönem çocuklarının duaları, sade ve doğal olup, bazı istekleri içermektedir.⁴¹ Konuk'un araştırmasında da, kişisel isteklerin ağırlıklı olduğu (% 25 yemek, para, oyuncak, ev, araba istiyorum; % 11.36 mutluluk-sihhat istiyorum; %

⁴¹ Selçuk, a.g.e. , s.74-75.

11.36 işsizleri koru/babam kovulmasın) görülmektedir.⁴² Buna göre, bu dönem çocuklarının yaşantıladıkları psikoloji açısından, dua davranışlarının, yetişkin duası gibi bir içeriğe sahip olmadığı söylenebilir. Bu içerikte hiç şüphesiz bu dönem çocuklarının zihinsel gelişim açısından henüz soyut konuları anlama yeterliliğinin gelişmemiş olması da etkilidir. Çünkü istenen şeyler ağırlıklı olarak maddi ve somut şeylerdir. Özellikle de yiyecek-içecek türüdür. Bazı çocukların daha ideal içerikte dua etmeleri, kanaatimizce, diğer soruların cevaplarında olduğu gibi, ailenin ve çocuk üzerinde etkili diğer yetişkinlerin yönlendirme ve bilgilendirmeleri ile olmaktadır. Bilgin, diğer isteklerin de, sadece çocuğun kendine dönük olması yahut somut işlemler evresinde olmasının ötesinde, taklit etme ve aile bireylerinin yaşadığı olaylardan etkilenme içerikli olduklarını söyler. Ona göre aileyi ilgilendiren olaylar, herhangi bir yönlendirme ve telkin olmasa bile, küçük yaştan itibaren çocuğu etkilemektedir.⁴³

C. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İnsan hayatının her evresi her tür gelişim için önemlidir. Her ne kadar insan hayatı, çeşitli gelişim özellikleri dikkate alınarak belli dönemler halinde ele alınsa dahi, bu her bir dönemin kendi bağlamında önemsiz veya birinin diğerinden çok daha önemli olduğunu göstermez. Doğru olan her evrenin kendi gelişim ilkelerine uygun olarak yaşanabilmesidir.

“Okulöncesi Dönem” diye nitelenen ve ortalama 4-6 yaş arası çocukları kapsayan dönem de, zihinsel gelişim açısından işlem öncesi dönemden somut işlemler evresine geçişin söz konusu olduğu, psiko-sosyal açıdan çocuğun aile dışı sosyal çevreye aşılama başladığı, zekâ gelişiminin üst noktalara ulaşmaya başladığı önemli bir dönemdir. Bu dönem çocuğunun dini gelişim özellikleri, daha belirgin dini yaşantının oluşması ve dini yaşantıya daha aktif olarak katılma yönüyle önemlidir. Bu yaşların ileride oluşacak dini anlayışa bir hazırlık dönemi olması nedeniyle, bu dönemdeki dinsel deneyimler, ileriki deneyimlerin temelini oluşturacaktır.⁴⁴ Özellikle normal ibadetlerden ziyade, yaş ve gelişimi açısından kendi dünyasında daha iyi anlamlandırabileceği “dua” etme davranışının içeriği, çocukta yaşanma biçimi, “dini gelişim psikolojisi” açısından önemli psikolojik veriler taşımaktadır. Bu çerçevede gerçekleştirmiş olduğumuz araştırmamızda elde edilen bulgular, denenceler ışığında değerlendirildiğinde ulaşılan sonuçlar şöylece aktarılabilir :

1.ptıklarına ilişkin sorumuza verdikleri cevaplar denencemizi doğrular niteliktedir. Buna göre okul öncesi dönem çocukları, büyük oranda (% 91.89), “genellikle dua ederim” demişlerdir.

⁴² Konuk, a.g.e., s. 52.

⁴³ Bilgin, “Çocuklarımızın Duyguları ve Duaları” *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sa: 2, İstanbul, 1995, s.72.

⁴⁴ Selçuk, a.g.e. , s. 76.

2. Dua etme zamanı konusunda ulaştığımız bulgular, denencemizi kısmen doğrulamıştır. Buna göre, çocukların yarıdan biraz fazlası (% 31.61 yatma zamanı, % 23.52 yemek zamanları) denencemizde öngörüldüğü gibi, aile ile en çok bir arada oldukları zamanlar olan, yeme ve yatma anlarında dua ettiklerini ifade etmişlerdir.

3. Çocukların yarıdan (% 62.06) fazlası duayı, en sık buldukları meknlar olan ev ve okulda yaptıklarını belirtmişlerdir. Bu durumda denencemiz kısmen doğrulanmış sayılabilir.

4. Çocukların 2/3'e yakın bir kısmı (% 69.53), dua öncesi hazırlık yaptığını söylemişlerdir. Bu hazırlıkların neler olduğu sorumuza verilen cevaplar arasında en çok "elimi yüzümü yıkarım" (% 54.55), "abdest alırım" (% 12.12) ve "ellerimi açarım" (% 10.61) ifadeleri yer almıştır. Bu cevaplar iiğinde denencemiz büyük oranda doğrulanmış sayılabilir.

5. Çocukların geneline göre (% 81.38), Allah dua esnasında, dua eden kimseyi görmekte ve duymaktadır. Bununla birlikte, çocukların ancak % 29.71'ine göre Allah yukarılarda bir yerlerde dir. Bu sonuçlar, "okul öncesi dönem çocukları; dua ederken Allah'ı genellikle yukarıda ve onları görüyor ve duyuyor olarak düşünürler" şeklindeki denencemizin ikinci bölümünü (onları görüyor ve duyuyor olarak düşünürler) doğrularken, Allah'ın yukarıda olduğuna ilişkin bölümünü doğrulamamaktadır.

6. Çocukların geneli (% 87.05), başkalarına dua ettiğini söylemiştir. Kimler için dua ettiklerini açıkladıkları, % 56.34' ailesi, % 2.82'si aile ve arkadaşı, % 2.11'i arkadaşı, % 2.11'i ğretmeni, % 1.41'i ailesi ve çocuklar %0.70'i babası ve balığı için dua ettiklerini belirtmişlerdir. Bu durumda, "Okul ncesi dönem çocukları; kendi dışındakiler için, daha çok en yakınlarında bulunan kimseler (aile, ğretmen vb.) için dua ederler" şeklindeki denencemiz büyük oranda doğrulanmış sayılabilir.

7. Allah'tan kendisi ve başkaları için istenen şeylere ilişkin verilen cevaplara göre, çocukların % 66.43'ünün kendileri için yaptıkları dualarda, "okul öncesi dönem çocukları duada, kendileri ve başkaları için şeker, okolata gibi somut ve arzuladıkları şeyleri isterler" şeklindeki denencemizi doğrular nitelikte, % 51.85'inin ise başkaları için yaptıkları dualarda kısmen doğrular ifadeler kullandıkları anlaşılmaktadır.

Bu bulgular çerçevesinde, bu dönem çocuklarının hayatında duanın önemli bir yeri olduğunu ve ailenin bu konuda sorumluluk sahibi olması gerektiğini söyleyebiliriz. Çocukların dua ederken kendileriyle ilgili isteklerinde, kendi kişisel günübirlik ihtiyaç ve arzularının etkili olması, dini gelişimlerinde bir problem olduğunu göstermez. Bu durum, onların zihinsel ve ahlakı gelişim düzeyine uygun bir din gelişim özelliğidir. Bu dönemde önemli konulardan biri olan Allah'ın "ne olursa olsun istenen her şeyi vereceği" şeklindeki bir anlayışın (Tablo-3 ve Tablo-4), ailede verilen din eğitim ve Tanrıyı algılamaya ilişkin bilgiler bağlamında olduğu tahmin edilmektedir. Ancak ocuğun, Tanrıyı istekleri gerçekleştiren bir masal

kahramanı olarak algılamasına yol açabilecek olan bu yaklaşım biçimi⁴⁵ son derece yanlıştır. Doğru olan, duanın doğal ihtiyaç ve ilgiler bağlamında yapılmasına ve yaşanan iyi ve güzel şeyleri hatırlayıp, bunların mutluluğunu duyumsayarak bir çeşit Allah'a teşekkür etme davranışı olarak algılanmasının sağlanmasına çalışmaktır.

Sonuç olarak okul öncesi dönem çocuklarının "dua" davranışının, gelişim özelliklerine uygun ve psikolojik açıdan destekleyici olması yönüyle şu öneriler sunulabilir :

1. Okulöncesi dönem çocuklarının dini davranışları kazanmalarında, "taklit etme" ve "model olma" özellikleri dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda, aile ve okulda, sağlıklı, korkuya değil sevgiye dayalı din eğitiminin verilmesi gerekir. Bu eğitimin, en önemli belirleyicisi olarak, anne-baba ve öğretmen davranışları ve bu kimselerin aktaracakları bilgiler, çocuğun dini gelişim özelliğine uygun olmalıdır.

2. Allah'ın sadece Alaaddin'in sihirli lambasındaki cin gibi, "*dile benden ne dilersen!*" talebinin karşılayıcısı olarak algılanması, problemlili bir Tanrı algısı olacaktır. Bu yaklaşım, yukarıda belirtildiği gibi, çocuğun hayal ile gerçeği birbirine karıştırmalarına yol açabileceği gibi, her isteğin karşılanmaması, çocuğun dini gelişiminde psikolojik problemlere de yol açabilecektir.

3. Çocukların "insan biçimci (antropomorfik)" Tanrı algıları, anlayışla karşılanmalı, hemen tepki verilmemelidir. Uygun ve anlaşılır bir şekilde doğru Tanrı algısına ulaşmalarını sağlayıcı bilgilendirmeler yapılmasının yanı sıra , çocuğun soyut düşünce döneminde (ortalama 10-12 yaş) bunu daha iyi kavrayacağı göz önünde bulundurulmalıdır.

4. Çocuğun inanç dünyasında duanın önemli bir yeri olması hasebiyle, ona özellikle Türkçe ve ezberleyebileceği uzunlukta bazı dua kalıplarının öğretilmesi, onda derin etkiler bırakacaktır. Özellikle ailenin bir arada bulunduğu, örneğin akşam yemeği esnasında ona dua okutturulması ve "amin" diyerek iştirak edilmesi, dini ve sosyal gelişimi açısından önemli bir olay olarak küçük dünyasında yer alacaktır.

5. Dua davranışı, çocuğun birey olma ve sosyalleşme süreçlerine, güven duygusunu güçlendirerek katkı sağlar. O halde dua etme davranışı önemsenmeli, bu süreçlere doğru ve sağlıklı bir katkı sağlaması için çocuğa yardımcı olunmalıdır.

⁴⁵ Selçuk, a.g.e. , s. 83.